

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

43

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM 1956

Commissie van Redactie: Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg;
Dr. A. Gorter, Bilthoven; O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen;
Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten
aan het secretariaat: Lange Voorhout 50, 's-Gravenhage.

DE STEDELIJKE MUNT VAN BOMMEL

1579 — 1590

door

Dr. F. B. M. TANGELDER

Het is bekend, dat de zestiende eeuw in ons land een periode van verhoogde muntslag is geweest. Niet alleen de muntinstellingen van landsheren en gewesten, maar ook de geprivilegieerde muntbedrijven van edelen en steden ontplooiden in deze eeuw een uitzonderlijke activiteit. Enerzijds heeft dit zijn oorzaak gevonden in de uitbreiding van het geldverkeer, anderzijds heeft de toegenomen delving van edele metalen, vooral in de Nieuwe Wereld, daartoe bijgedragen. De geprivilegieerde muntbedrijven in het bijzonder hebben zich de geschapen situatie naar vermogen ten nutte gemaakt en hebben niet alleen hun voordeel gezocht in de revenuen van een bona fide muntslag, maar ook in die van illegale praktijken. Het hoogtepunt van deze stedelijke en heerlijke muntslag ligt in de jaren na de Pacificatie van Gent (1576). Deze na-pacificatiejaren waren namelijk voor deze muntslag in meerdere opzichten gunstig. Het centraliserende gezag des Konings was geschokt, de Staten-Generaal waren aan verdeeldheid ten prooi, de door de hoge edelen geleden verliezen deden hen uitzien naar bijzondere inkomsten, terwijl de oorlogsnoodzaak zowel generaliteit als gewesten ertoe bracht de exploitatie hunner muntbedrijven te overspannen. Politieke en economische verhoudingen zijn dus in genoemde jaren voor de muntbedrijven van edelen en steden van bijzondere betekenis geweest.

Voor de meeste instellingen, die na de Pacificatie opbloeden, betekende deze opbloei een herleving: ze bestonden reeds lang en konden zich merendeels op een oud privilege beroepen. Er waren echter ook heerlijke zowel als stedelijke muntsplaatsen, die geheel nieuw ontstonden uit de mogelijkheden van het ogenblik en die op niets anders teruggingen dan op politieke pretenties en economische baatzucht. Tot deze laatste behoorde het muntbedrijf, dat in het najaar van 1579 in het leven geroepen werd door de stad Zaltbommel.

Reeds bijna een eeuw geleden werd aan de munt van Zaltbommel door W. J. de Voogt een speciale studie gewijd ¹. Nog steeds is deze

voor ons waardevol, doordat ze de volledige mededeling en beschrijving bevat van de muntstukken door de stedelijke munt van Bommel geslagen². Graag had De Voogt er een complete monographie van gemaakt, maar doordat het stedelijk archief van Bommel toenmaals in grote wanorde verkeerde, ontbraken hem daarvoor de gegevens³. Van de vandalistische vernietiging van een groot deel der Bommelse archivalia door Bommels vroede vaderen ruim 30 jaar tevoren schijnt De Voogt onkundig te zijn gebleven³.

Volgens Groebe⁴ zou Zaltbommel muntrecht bezeten hebben; zeker reeds, zo meent hij, in 1013, misschien reeds in 998, dus lang voordat graaf Otto II van Gelre (1229—1271) het stadsrecht verleende. Doch het is duidelijk, dat de munt, die in genoemde jaren te Zaltbommel bestond, een keizerlijke instelling geweest is. Niet alleen was er rondom 1000 van stedelijke muntrechten nog geen sprake, maar ook beschikte de Keizer over de revenuen ervan, welke hij meermalen afstond aan de bisschop van Utrecht⁵. Een stedelijk muntrecht van Zaltbommel is overigens ook onverenigbaar met het feit, dat de stad ter verdediging van de in 1579 door haar begonnen en van meet afaan van buiten af hevig bestreden muntslag zich nooit op een oud privilege beroepen heeft.

Toch kan er tot die illegale muntslag een stimulans zijn uitgegaan van de herinnering aan de hertogelijke muntslag, die binnen Zaltbommels muren in de veertiende en vijftiende eeuw had plaats gevonden. In de veertiende eeuw was er gemunt door hertog Reinoud III (1343—1371), waarschijnlijk ook door hertogin Machteld (1371—1379); in de vijftiende eeuw door keizer Maximiliaan als voogd voor Philips de Schone in diens kwaliteit van hertog van Gelre (1482—1494)⁶. Is de veronderstelling van Van der Chijs⁷ juist, dat hertog Karel aan Zaltbommel toestond kleine munt te slaan ten behoeve van de stad zelf of van de St. Maartenskerk aldaar, — een soortgelijk privilege als deze Hertog ook verleende aan de steden Harderwijk en Venlo —, dan kan ook de herinnering daaraan de stap tot illegale muntslag binnen Zaltbommels muren vergemakkelijkt hebben.

Hoewel De Voogt in zijn opstel de bovenvermelde muntslag te Bommel in vroeger eeuwen als keizerlijk of hertogelijk erkent, schijnt hij toch de muntslag van Bommel van 1579⁸ en volgende jaren als een voortzetting te zien van de vroegere: „Rien n'indique que la monnaie de Bommel ait travaillé depuis, jusque dans le troisième quart du XVIIe siècle, quand on a de nouveau ouvert l'atelier". Ten onrechte, zoals we reeds aanmerkten: in 1579 gaat het voor het eerst om een stedelijke munt.

De oprichting daarvan had, zoals de uitoefening van alle — bestaande

of geusurpeerde — muntrechten in die dagen. tegelijk een economisch en een politiek aspect en zelden vielen die beide in feite zo geheel samen als in het geval van de Bommelse munt. Bommel — met Bommelerwaard —, dat zich als geusgeworden stad in 1572 van het koningsgezinde Gelderland had afgescheiden door zich onder de directe leiding van de prins van Oranje te plaatsen, is erin geslaagd deze zijn zelfstandige positie 30 jaar te bewaren. Eerst in 1602 werd het met Gelderland herenigd ⁹.

De door Bommel begonnen muntslag was dan ook in de eerste plaats een navolging van de gewestelijke muntslag, die Gelderland in datzelfde jaar was gaan uitoefenen. Bommel stelde — als politiek symbool — zijn muntslag naast die van Gelderland, zoals zeven jaar later West-Friesland zijn muntslag met gelijke oogmerken naast die van Holland zou stellen. En diende in Gelderland — evenals in Utrecht — de opbrengst van de gewestelijke munt in die jaren om te voorzien in de kosten der fortificaties en aldus om het gewest financieel onafhankelijker te maken tegenover de generaliteit, in Bommel diende de muntopbrengst een gelijksoortig doel.

Het hooghouden van een zelfstandigheid, zoals Bommel zich die aanmatigde, had financiële consequenties. Bommel zag dan ook de oprichting van zijn munt als een werk van harde noodzaak, DURAE NECESSITATIS OPUS, zoals het opschrift der vroegst geslagen Bommelse stukken luidt (Pl. III, 2).

Dat dit opschrift geen verband houdt met het beleg, dat Bommel doorstond in 1599, en dat de muntstukken die dit opschrift dragen geen noodmunten zijn, bij die gelegenheid geslagen, zoals vaak is beweerd ¹⁰, was reeds aan Groebe ¹¹ duidelijk geworden. Het overtuigend bewijs, dat dit opschrift het begin van de Bommelse muntslag begeleid en dus gemotiveerd heeft, toont een hoogst zeldzame Bommelse dubbele stuiver met het jaartal 1579 (vgl. Pl. III, 3) ¹².

Bommel ving — zoals uit de muntrekeningen blijkt ¹³ — zijn muntslag aan op 21 oktober 1579. Tevoren echter waren de plannen van de Magistraat reeds uitgelekt en het Hof van Gelderland en de Gelderse Staten haastten zich resp. d.d. 8 en 12 okt. 1579 tegen de voorgenomen muntslag te protesteren en aan Clemens van Eembrugge het aanvaarden van het muntmeestersambt te Bommel te verbieden. Die van Bommel beantwoordden enige dagen later deze brieven met een hooghartig schrijven, waarin de protesten van Gelderland werden afgewezen. Zij zeggen — overigens zonder een schaduw van bewijs —, dat zij geloven de oprichting van deze nieuwe munt wel te kunnen verantwoorden. Zij wijzen de aantijging af, als zou de nieuwe munt strekken tot nadeel en „diffamatie”

van Gelderland, omdat men van nog niet geslagen muntstukken toch moeilijk kan zeggen, dat zij vals gebleken zijn (!). Zij zeggen, dat eventuele represailles, naar aanleiding van deze oprichting tegen de stad genomen, zoals aantasting van tolprivileges en bemoeilijking van licenten, op soortgelijke wijze zullen worden beantwoord ¹⁴.

Met dezelfde arrogantie, waarmee de Bommelse Magistraat zich teweesterde tegen het optreden der Gelderse instanties, stelde hij zich in diezelfde dagen teweer tegen het bestaan van de munt van Hedel. Sedert de vijftiende eeuw was Hedel in het bezit van de heren (later graven) van den Bergh, die er reeds toen het muntrecht hadden uitgeoefend. Van 1577—1585 werd er op het slot een muntbedrijf geëxploiteerd door graaf Frederik de Oude van den Bergh ¹⁵. De Hedelse muntmeester woonde — waarschijnlijk reeds sedert 1578 — te Bommel, waar ook transacties ten bate van de Hedelse munt werden afgesloten. Bij de concurrentie, die de muntbedrijven elkaar aandeden, werd, toen Bommel tot de oprichting ener stedelijke munt overging, het bestaan der Hedelse instelling voor haar onverdraaglijk. En kon de Magistraat tegen het bestaan ervan weinig uitrichten, ze wees in oktober 1579 de Hedelse muntmeester met de zijnen op brute wijze uit de stad en verbood aan de gemachtigde van graaf Frederik van den Bergh het tot stand brengen van monetaire transacties op haar grondgebied.

Echter . . . de vijandschap tussen beide muntplaatsen duurde niet lang. Voor Bommel had het bestaan van de Hedelse munt nog een andere zijde: ook de Hedelse munt ervoer de bestrijding door de Staten en als gevestigde instelling kon zij zich verheugen over een gevormde clientèle. De Magistraat van Bommel vond het dan ook al spoedig verstandiger van de commerciële mogelijkheden der Hedelse munt te profiteren dan haar te bestrijden, terwijl graaf Frederik van den Bergh in een toenadering tot de Bommelse munt al spoedig een middel zag om sterker te staan tegen de bestrijding door de Staatse machthebbers. Zo waren er dan na de oprichting van de Bommelse munt nog geen vier maanden verlopen toen de munten van Bommel en Hedel door een accord tussen Magistraat en Graaf tot samenwerking werden gebracht.

Op 14 februari 1580 komen beide overeen, dat de munten van Bommel en Hedel gedurende twee jaar zullen samenwerken. De sleeschatopbrengsten van beide bedrijven zullen gelijkelijk tussen stad en graaf worden gedeeld. De waardijnen der beide munten zullen op beide muntplaatsen toezicht houden en beide contracterende partijen zullen op elkaars muntplaatsen vrije toegang hebben.

Voor graaf Frederik waren er twee beperkende bepalingen aan toe-

gevoegd. Met uitzondering van Hedel zelf zou hij binnen tien mijl rondom Bommel geen muntplaats mogen bezitten of oprichten en bovendien zou hij niet meer in Bommel mogen wonen. De eerste bepaling had kennelijk het economische doel nieuwe concurrentie in de naaste omgeving te voorkomen. De tweede had het politieke doel de militaire beheersing van slot en heerlijkheid van Hedel, welke van Staatse zijde in augustus 1579 was tot stand gebracht, door het uitdrijven van de Spaansgezinde Frederik te voltooien. Met dit laatste heeft de Magistraat van Bommel succes gehad: in de zomer van 1580 heeft de Graaf voorgoed de Staatse gewesten verlaten.

Door de verbinding van beide munten werd het personeel, dat er werkte, gelijkelijk ondergeschikt aan Magistraat en Graaf. Ze ontvingen van beiden een aanstellingsacte en een instructie. Dit alles mogen we opmaken uit het feit dat de graaf van den Bergh, op het punt voorgoed te vertrekken, behalve aan zijn eigen waardijn ook een aanstelling en een instructie geeft aan de waardijn van Bommel.

Zoals overal elders bestond het muntpersoneel van Hedel en Bommel uit de muntmeester, de waardijn en de smidsmeester met zijn gezellen. De essayeur echter ontbrak zowel te Bommel als te Hedel.

De muntmeester van Bommel was Clemens van Eembrugge, de zoon van de in 1558 overleden muntmeester van de Koninklijke Munt te Nijmegen, Reinier van Eembrugge, en van diens vrouw, Hadewych Arend Anthonisdochter. Genoemde Clemens was in de jaren 1564—1566 koninklijk muntmeester te Maastricht geweest en kwam te Bommel nadat hij als muntmeester te 's-Heerenberg in dienst van graaf Willem IV van den Bergh, de oudste broer van graaf Frederik, ontslagen was wegens frauduleuze practijken ¹⁶.

Mr. Clemens van Eembrugge heeft zeker een belangrijk aandeel gehad in de stichting van de Bommelse munt: hij heeft daar het muntwerk — en nog wel op zijn eigen kosten — geheel en al opgebouwd ¹⁷. Evenals de Magistraat, die voor de oprichting van de munt verantwoordelijk was, genoot ook Clemens van Eembrugge al van het begin af aan de belangstelling van het Gelderse Hof en de bestrijding van zijn persoon van de zijde van dit Hof zal ook later steeds de bestrijding van de munt zelf blijven vergezellen.

Tengevolge van het accoord kwam hij ook tot op zekere hoogte in dienst van graaf Frederik van den Bergh te staan, evenals de muntmeester van Hedel in dienst van de Bommelse Magistraat. Deze muntmeester van Hedel was Anthonis van Eembrugge, de jongere broer van Clemens. Mr. Anthonis was rondom 1570 enige tijd muntmeester te

Mühlheim geweest in dienst van de hertog van Gulik en was kort voor zijn komst te Hedel — begin juli 1578 — waarschijnlijk op de munt te 's-Heerenberg de adjunct van zijn broer geweest. Mag dit laatste al een aanwijzing zijn van een toenmalige goede verstandhouding, in de tijd der Bommels-Hedelse samenwerking waren zij — we weten niet door welke oorzaak — elkaars vijanden. Zelfs reeds de brute uitwijzing van Mr. Anthonis uit de stad bij de aanvang van de Bommelse munt zou volgens Peter Blanckenbiel, de drost van Hedel, op aanstoken van Mr. Clemens hebben plaats gehad.

De waardijn van de munt van Bommel was Peter de Groot. Deze had de functie van waardijn gevoegd bij zijn oorspronkelijke functie van rentmeester der stad. Hij was dit reeds in 1567, toen hij — op 10 april — door Alva belast werd met het beheer van de „aangetaste” goederen van al degenen die op een of andere wijze in Bommel en Tiel, Bommeler- en Tielerwaard, Beesd en Renoy en Over-Daalhem bij de troebelen der voorgaande jaren waren betrokken geweest. Hij moet toen goed katholiek geweest zijn ¹⁸. Echter niet zozeer zijn in 1567 blijkend katholicisme — de daarop volgende jaren waren immers de jaren van „overgang”! — dan wel het hem in 1567 toevertrouwd beheer doet ons verwonderd staan over het feit dat hij in 1580 blijkt te Bommel zijn oude functie ten volle te hebben behouden. De Groot moet — als zovelen — niet alleen met de religieuze, maar ook met de politieke overgang geheel zijn meegezwenkt. Hij blijkt in latere jaren het volle vertrouwen van de onverdeeld Staatse en Calvinistische Bommelse stadsregering te hebben genoten ¹⁹.

De waardijn van de munt te Hedel was Jacques d'Odeur. Ook deze had de functie van waardijn gevoegd bij zijn oorspronkelijke rentmeestersfunctie. Van zijn verleden weten we niets en van zijn optreden te Hedel heel weinig. Voldoende blijkt echter, dat hij een scherpzinnig man was en het volle vertrouwen van zijn heer genoot.

Aan de smidsmeesters en hun gezellen gaan wij hier voorbij. Met betrekking tot die van Bommel weten we niets en met betrekking tot die van Hedel is het twijfelachtig of de enkelen, waarvan we iets weten, onder de vigueur van het Bommels-Hedels accord gewerkt hebben.

Niet alleen kwamen de munten van Bommel en Hedel tot samenwerking, ook verkreeg in verband daarmee de munt van Hedel een toevlucht binnen Bommels muren. Beide munten konden zulk een beschutting zeer goed gebruiken, want de bestrijding van de zijde der Overheid liet niet af.

Werd het accord op 14 februari 1580 gesloten, reeds drie dagen later begon Bommel op basis ervan de muntslag. Deze is voortgezet tot 22 augustus 1580: gedurende die tijd genoten stad en Graaf ieder de

helft van de winst van beide munten. Daarna echter hield deze winstdeling op en genoot de stad de sleeschat der Bommelse munt weer onverdeeld. Zou men geneigd zijn op grond daarvan het accoord na die datum als geëindigd te beschouwen, een enkele plaats in de muntrekeningen wijst op het tegendeel. Ook wijst daarop het feit, dat in mei 1581 een twist tussen de muntmeesters voldoende was om de beide muntbedrijven tot stilstand te brengen ²⁰, en tenslotte wordt dit ook duidelijk uit de omstandigheid, dat nog in mei 1582 graaf Frederik, zijn munt van Stevensweert op de Keulse „Probationstag” verdedigende, in die verdediging het Bommels-Hedels muntaccoord betrok ^{20a}. Wel toont het spoedig prijsgeven van de sleeschatdeling, dat er tussentijds in het accoord zelf wijzigingen zijn aangebracht.

Zowel over deze sleeschatdeling als over de te Bommel geldende sleeschatnormen, alsook over de omzetten, die het Bommelse muntbedrijf gemaakt heeft, worden we ingelicht door de muntrekeningen ²¹. Onze kennis in deze strekt zich uit over geheel de periode 1579—1582.

Van 21 oktober 1579 tot 14 februari 1580 — dus in de periode van de Bommels-Hedelse concurrentie — werd 1867 mark aan zilver omgezet. De sleeschatnorm was toen zes stuiver per „mark werks” ²², zodat de stad Bommel 560 Gld. en 2 stuiver aan sleeschat ontving.

Van 17 februari 1580 tot 22 mei 1580 — dus in de eerste maanden van het accoord — werd door de muntbedrijven van Bommel en Hedel tezamen 9673 mark en 4 ons aan zilver omgezet. We weten niet, hoe groot elks aandeel daarin geweest is. Te Bommel was toen de sleeschatnorm in overeenstemming gebracht met die, welke te Hedel gold, namelijk 10 stuiver per „mark werks”, zodat de gehele sleeschat 4836 Gld. en 15 stuiver bedroeg. Daar stad en graaf dit bedrag overeenkomstig het accoord moesten delen, tekende de muntmeester in zijn rekening aan: „die stat halff competerende”. De stad ontving dus 2418 Gld. en 7½ stuiver.

De posten over de periode van 22 mei tot 22 augustus van datzelfde jaar tonen opnieuw de resultaten van beide munten tezamen genomen. Ze zijn „by den boickhouwer” (d.i. de waardijn Peter de Groot) opgetekend „soewel biden Heelse muntmeester als den muntmeester van Bommel”. Ze bedragen in zijn geheel 6020 mark met een sleeschatbedrag (weer ad 10 stuiver) van 3010 gld. Aan de stad en aan graaf Frederik komt van dit bedrag ieder de helft, dus 1505 gld. toe. Het blijkt echter, dat Bommel aanmerkelijk meer heeft omgezet dan Hedel, want van deze 1505 gld. moet de muntmeester van Bommel 892 gld. 10 stuiver betalen en de muntmeester van Hedel 612 gld. 10 stuiver, wat dus

zeggen wil, dat Bommel 3570 mark en Hedel 2450 mark aan zilver had omgezet. De verklaring van dit verschil wordt ons meteen gegeven met de mededeling, dat Hedel in deze periode slechts gemunt had van 14 juni af. De samenwerking was dus in het uitsluitend voordeel van graaf Frederik uitgevallen. In deze omstandigheid zal wel de verklaring gezocht moeten worden van het reeds genoemde feit, dat de sleeschatdeling met Hedel van dan af aan tot het verleden behoort.

Van 22 augustus tot Kerstmis van datzelfde jaar 1580 werd 2680 mark aan zilver omgezet. De sleeschatnorm werd weer als vroeger, 6 stuiver per „mark werks”, zodat de stad — ongedeeld — 804 gld. aan sleeschat behoorde te ontvangen ²³.

In het jaar 1581 werd 12539 mark zilver omgezet. Hoewel de sleeschatnorm in dit jaar opnieuw tien stuiver werd per „mark werks”, werd de sleeschatdeling met Hedel niet hersteld. De stad ontving deswege — ongedeeld — in dat jaar een sleeschat van 6269 gld. 10 stuiver.

In het jaar 1582 tenslotte werd door de munt van Bommel 2931 mark zilver omgezet, ook nu met een sleeschatnorm van tien stuiver per „mark werks”, zodat de stad — ongedeeld — een sleeschat ontving van 1465 gld. 10 stuiver. Deze omzet en deze sleeschat hadden echter slechts betrekking op een periode van drie maanden, doordat de stad op 7 april van dat jaar de muntslag staakte.

Uit de vermelde gegevens blijkt voldoende, dat deze staking niet zijn oorzaak gevonden heeft in poverheid van resultaten: in een periode van twee en een half jaar had het muntbedrijf de stad ruim 13.000 Gld. opgeleverd. De rekeningen van op de sleeschat gedane voorschotten en uitkeringen, door de muntmeester steeds aan zijn muntrekening toegevoegd, tonen tot in details, hoezeer de munt de geldelijke armslag der stad in die jaren heeft verruimd.

Welke muntsoorten in deze jaren te Bommel geslagen zijn blijkt helaas niet uit de rekeningen. Andere papieren dienaangaande zijn niet behouden gebleven. Wel zijn echter Bommelse muntstukken en muntstempels bewaard, die in de numismatische literatuur afgebeeld en beschreven zijn.

Het wil mij voorkomen, dat er te Bommel geen goudstukken zijn geslagen. Zoals we reeds ervoeren maken de rekeningen alleen melding van omzet van zilver. Wel toont De Voogt ons een Bommelse rozenobel ²⁴ (Pl. III, 1), maar zijn afbeelding en beschrijving berusten slechts op een stempelafdruk. Zeer goed mogelijk is daarom, dat dit stempel niet is gebruikt of slechts voor een beperkte slag. In dat geval houd ik het ervoor, dat deze slag een meer demonstratief karakter heeft gedragen.

Overigens is niet alleen van deze rozenobel geen exemplaar voorhanden, maar ook blijkt niet van het slaan van de dukaat, de kroon of de goudgulden, welke gouden stukken juist op de hagemunten in die tijd bijzonder gaarne werden geslagen. Het muntverwante Hedel b.v. sloeg in diezelfde jaren de z.g. Nijmeegse dukaat en de Italiaanse pistolet (kroon).

De Bommelse muntslag beperkte zich dus in hoofdzaak tot zilverstukken: de daalder en zijn onderdelen en de dubbele en enkele stuiver. Dit zijn de stukken, waarvan de slag op alle hagemunten de overheersende was. De daalder vooral, circulerend in geheel Centraal-, Noord- en Oost-Europa, was bijzonder geschikt om te worden „geëxporteerd”. De zilveren halve duiten van Bommel, waarvan een zeer zeldzaam exemplaar voorhanden is ²⁵ en die geslagen zijn naar het type van de Nijmeegse penningen uit de jaren 1577—78 en 1582—83, zijn waarschijnlijk uit deze zelfde tijd.

Evenals over de muntslag van Hedel werden in de eigen tijd over die te Bommel vele klachten geuit. In de bestrijding door de Staten worden de stukken van Bommel en Hedel steeds in één adem genoemd en kenmerkend over één kam geschoren. Zowel om het bedrag vast te stellen, waartegen de stukken der hagemunten door de wisselaars moesten worden ingenomen, alsook om in haar plakaten het publiek tegen deze stukken te kunnen waarschuwen, ging de Overheid er bij herhaling toe over gehalte en gewicht ervan op haar eigen muntinrichtingen te doen vaststellen. Ook de muntstukken van Bommel hebben deze belangstelling van de Overheid genoten. Een drietal „probaties” van Bommelse stukken zijn ons bekend geworden.

In de eerste plaats kreeg de muntmeester van Gelderland — waarschijnlijk reeds in 1579 — opdracht een achttal daalders „op te wisselen” van Bommel, Hedel en Batenburg om ze aan een „probatie” te onderwerpen. De resultaten werden ter kennis van de Gelderse Landdag gebracht. Uit een rekening ²⁶, door de muntmeester bij de Rekenkamer ingediend, blijkt, dat deze acht daalders tezamen 4 pond en 4 stuiver, dus 84 stuiver, minder waard waren dan hun gezamenlijk uitgifte-bedrag. Aangezien dit laatste 8×30 stuiver moest bedragen, kwam dus aan hun gemiddelde waarde. 35 % te kort.

Komen in het bovenstaande de tekorten der Bommelse stukken niet expliciet naar voren, dit is wel het geval als Holland in mei 1580 een Bommelse en twee Hedelse daalders doet „proberen” ²⁷. Van de beide laatste was er één „geslaagen anno 79”, dus vóór het Bommels-Hedels muntaccord en één „geslaagen anno 80 binnen Bommel”, dus onder

de vigueur van dit accoord. Dit is de tweede der bovenbedoelde „probaties”. De resultaten ervan waren voor de Bommelse daalder ²⁸:

Bommelse daalder	7 p. 20 gr. = 0,652	16 engels = 24,608 g	23 st. 20 p.
Hedelse daalder 1579	6 p. 3 gr. = 0,510	15½ engels = 24,222 g	19 stuiver
Hedelse daalder 1580	6 p. 7 gr. = 0,524	15½ engels = 23,262 g	19 stuiver

In januari 1582 had de derde der bovenbedoelde „probaties” plaats, welke ditmaal was gelast door de Staten van Zeeland ²⁹. Behalve een daalder van Bommel en één van Hedel werden ook een daalder van Bergh en één van Batenburg „geprobeerd”. De resultaten ervan waren voor de Bommelse daalder:

Bommelse daalder	7 p. 7 gr. = 0,607	15½ engels = 23,830 g	23 st. 37 m.
Hedelse daalder	5 p. 17 gr. = 0,476	14 engels = 21,532 g	16 st. 38 m.
Berghse daalder	7 p. = 0,583	15½ engels = 23,262 g	22 stuiver
Batenburgse daalder	7 p. = 0,583	15½ engels = 23,262 g	22 stuiver

Bij de beoordeling van deze resultaten moeten we bedenken, dat al deze daalders toch voor 30 stuiver werden uitgegeven, en bovendien, dat de Magistraat van Bommel en de graaf van den Bergh hun muntmeesters ongetwijfeld lagere normen van gewicht en vooral van gehalte hebben toegestaan dan die welke in de Nederlanden geldend waren, al bleven de muntmeesters zelf daar dan ook vaak weer aanmerkelijk beneden. Het enige houvast dat we in deze hebben is gelegen in de wetenschap, dat in het najaar van 1579 te Hedel het voorgeschreven gehalte van de daalder 7 p. 18 gr. (= 0,645) bedroeg en het voorgeschreven gewicht 17 engels (= 26,146 gram). Van Bommel vernemen we dien-aangaande niets, maar we mogen aannemen — gedachtig beider samenwerking —, dat de normen van gehalte en gewicht in deze tijd voor beide muntplaatsen dezelfde zijn geweest.

Op 7 april 1582 liet dan de stad het muntwerk staken, althans voorlopig, om het niet eerder te hervatten dan zeven jaar later. Is toen tevens door haar het accord opgezegd? Waarschijnlijk niet aanstonds, maar wel kort daarna. In mei d.a.v. namelijk liet de graaf van den Bergh het nog op de „Probationstag” verdedigen, zoals we zagen, terwijl in de zomer van datzelfde jaar het Hedels muntbedrijf naar het slot Hedel terugkeerde.

Van de lotgevallen van de Bommelse munt van vóór 7 april 1582 weten we niet veel. Mr. Clemens bleef er tot die datum officieel muntmeester en zeker ook daarna, maar vertoefde in feite elders.

Bij acte van 9 juni 1581 n.l. ontsloeg de Magistraat van Bommel Clemens op zijn verzoek van zijn eed als muntmeester. Dit ontslag was blijkbaar niet volledig, noch definitief. Clemens bleef de muntmeester van Bommel, zoals trouwens ook de muntrekeningen tonen, die hij over de daarop volgende periode overlegt. In zijn plaats werd als muntmeester aangesteld een zekere Anthonis van den Griendt, die op Clemens' lopende instructie arbeiden moest. Clemens echter bleef borg voor deze Anthonis en kon door van de borgtocht af te zien te allen tijde zijn oude plaats weer innemen. Uit een stuk van enige jaren later blijkt, dat in 1579 het Bommels muntmeesterschap aan Clemens voor zijn leven was toegezegd. Ook de Magistraat van Bommel herkreeg, wanneer hij Van den Griendt zóu ontslaan, aanstonds weer zijn rechten op zijn oude muntmeester ³⁰. Van den Griendt overleed reeds na enige maanden. Toen werd bij acte van 26 okt. 1581 een zekere Reinier van den Berch als diens opvolger aangesteld, waarbij echter de situatie van muntmeester Clemens ongewijzigd bleef ³¹. Er is reden te vermoeden, dat een zekere — verder onbekende — muntmeester Christiaan Buermans nog enige tijd Van den Berch's opvolger is geweest.

Uit de Bommelse muntrekeningen blijkt dat Mr. Clemens zijn rekening tot 7 april 1582 eerst op 31 mei 1583 overlegde. Dat na 7 april 1582 de muntslag kwam stil te liggen, wordt bevestigd door het feit, dat dezelfde rekening door de muntmeester later opnieuw werd overgelegd. Wanneer hij dit gedaan heeft, bleef ons onbekend. Zeker is, dat de muntmeester deze rekening uit het hoofd opstelde.

Een drietal andere documenten uit het Bommels muntarchief ³² geeft ons een kijkje op de achtergronden van de voorlopige beëindiging van de muntslag te Bommel. Weer zijn ze zonder datum. Het eerste is een gedetailleerd voorstel van Mr. Clemens aan de Magistraat, de Bommelse muntslag te hervatten. Het tweede is een reeks aantekeningen op het eerst genoemde stuk, opgesteld vanwege de Magistraat. Het derde is

een verzoek van Mr. Clemens aan de Magistraat, nadat deze de hervatting geweigerd heeft, hem in alle geval de schade, die hij daardoor lijdt, te vergoeden.

In zijn „voorstel” biedt Mr. Clemens aan, het muntwerk te hervatten op zijn instructie en commissie van 1579. Beide, „voorstel” en „aantekeningen”, maken duidelijk, dat het muntaccoord met Hedel tot het verleden behoort of — wat hetzelfde is — niet meer wordt vernieuwd. In de instructie van 1579 had gestaan, dat de daalders gemunt zouden worden naar de voet van „andere naebuieren muntheren daler”. Ongetwijfeld was daarbij gedacht aan Hedel en Batenburg. Deze passage wil de schrijver van de „aantekeningen” er nu uit verwijderd hebben. Reeds met de daalderslag van 1582 had de stad zich misschien van de muntvoet van naburige muntheren gedistanciëerd en zich ostentatief gericht naar die van Gelderland. In alle geval heeft zulks een punt van overweging uitgemaakt: NA GEL(res) ORD(onnantie) DAL(er) V(an) XXX STV(ver) staat er — in het Nederlands! — op de nog bewaarde muntstempels van dat jaar (Pl. III, 4) ³³ te lezen.

In aansluiting aan deze gewijzigde houding doen zowel „voorstel” als „aantekeningen” ons vervolgens weten, dat men — bij eventuele hervatting van de muntslag — muntstukken van Nederlandse gewesten wilde slaan, vooral van Holland en Gelderland, en zich daarbij zuiver aan de oorspronkelijke voet wilde houden. Het blijkt, dat Bommel zich op een landdag te Nijmegen reeds bereid verklaard had haar muntslag met de Nederlandse te conformeren en dat reeds muntmeester Buermans dienovereenkomstig zijn instructie had ontvangen. Een en ander was kennelijk geschied met de bedoeling het Gelderse gewest te bewegen de Bommelse munt te erkennen.

De uitdrukkelijkheid, waarmee de muntmeester verklaart de nieuw uit te geven muntstukken hun volle uitgifte-waarde te geven en de waarborgen, die hij biedt, de Bommelse burgers schadeloos te stellen voor het nadeel, dat te hoge tarifiering voor hen zou kunnen meebrengen, doen ons vermoeden dat de te hoge uitgifte van vroeger en het nadeel, eertijds daaruit voor de burgers der stad voortgevloeid, één van de oorzaken van de beëindiging van de Bommelse muntslag in april 1582 is geweest.

Als in de toekomst, zo zegt de muntmeester, de Bommelse muntstukken door de plakaten van Holland, Brabant of Utrecht zouden worden getarifeerd beneden de waarde hunner uitgifte, „als niet toe verhaepen, dewiel het soe goit sal syn als der vurgerurten provincien gelt”, dan zal hij aan de burgers van Bommel toestaan, binnen acht dagen na het verschijnen van zulke plakaten de uitgegeven Bommelse munten bij hem

weer in te wisselen tegen de prijs van uitgifte. Na die acht dagen zullen die munten circuleren uitsluitend overeenkomstig de waardeduiding der plakaten en zal ook de muntmeester, wanneer hij ze weer ontvangt, er niet meer voor behoeven te geven. De „aantekeningen” willen die acht dagen evenwel tot een maand of zes weken verlengd zien.

Liever echter zou de schrijver van de „aantekeningen” zien, dat de muntmeester zou trachten van Gelderland of Holland gedaan te krijgen, dat de bewuste plakaten mochten „cesseren” en dat men de Bommelse munt op de genoemde voet tolereren zou. De muntmeester probere zulks tenminste bij één dier beide gewesten. De Magistraat meent, dat zulks in Gelderland wel te verkrijgen zal zijn, en biedt aan, daartoe pogingen in het werk te stellen op 's-muntmeesters kosten.

We horen het. De toon, die de Magistraat van Bommel aansloeg tegen de gewestelijke protesten in okt. 1579, is nu wel een geheel andere geworden. Het is nu met grote voorzichtigheid, ja met diplomatie, dat hij te werk gaat. En ongetwijfeld bevinden we ons hier bij een tweede belangrijke oorzaak van de beëindiging van de Bommelse muntslag in 1582. Was de eerste oorzaak, gelegen bij de gewestelijke evaluaties, van meer commerciële aard, de tweede, gelegen bij de ontkenning door de gewesten van het Bommelse muntrecht, onderdeel van Bommels autonomie-aanspraken, was van politieke aard. Merkwaardig is, dat Bommel in deze van Gelderland meer verwachtte dan van Holland. Blijkbaar verwachtte de stad, dat Gelderland in zijn pogingen haar met het gewest te herenigen, grotere genegenheid tot concessies aan den dag zou leggen.

Als tenslotte de muntmeester — bij eventuele hervatting van zijn werkzaamheden — om de gebruikelijke bescherming van de stad vraagt, wordt deze hem in de „aantekeningen” toegezegd op dezelfde wijze als hem die verzekerd werd in 1579, echter op voorwaarde, dat hij zijn instructie trouw naleeft.

Ondanks het besproken aanbod en het gehouden overleg werd de Bommelse munt niet heropend. De Magistraat hield daarbij echter een slag om de arm. We vernemen, dat de munt „vuer desen tyt ophoeren sal”. De munt werd dus voorlopig en niet definitief gesloten. Clemens betreurt deze sluiting in hoge mate. Niettemin wil hij zich, ofschoon de bediening van de munt hem voor zijn leven is toegezegd, bij het besluit van de Magistraat neerleggen. Doch hij meent nu de Magistraat te moeten herinneren aan de hoge kosten, eertijds door hem gemaakt om het muntwerk op te bouwen en ook om binnen en buiten de stad daarvan „den vortganck te beforderen”. Hij vraagt om vergoeding daarvoor, opdat hijzelf in staat zal zijn zijn schuldeisers te betalen. Wil de stad

hem geen restitutie geven, dan smeekt hij, dat ze minstens zélf met zijn schuldeisers afrekene, die anders „myn erffgoet mit koop ende andersins sullen afwinnen”. De muntmeester biedt tot slot ook voor de toekomst zijn trouwe diensten aan.

In welke tijd hebben wij deze onderhandelingen te plaatsen? Deze tijd moet na 31 mei 1583 liggen. Uiteraard geruime tijd daarna, anders had de rekening niet herhaald behoeven te worden. Is het vermetel te veronderstellen, dat die tijd het midden van 1584 is geweest? In oktober van dat jaar n.l. vinden we Mr. Clemens in onderhandeling met graaf Willem van den Bergh om opnieuw diens muntmeester te worden³⁴. Clemens kan onmogelijk de dienst van die in de Uniegewesten uitgerangeerde Graaf hebben verkozen boven die van de stad Bommel. Hij moet dus toen, in het najaar van 1584, zijn Bommelse kansen wel als af te schrijven hebben beschouwd.

Tengevolge van het stilvallen van de Bommelse munt in 1582 is de gewelddadige opruiming van de munt van Hedel door de Staatse Overheid in 1585 niet tevens een Bommelse gebeurtenis geworden. De ondergang van de munt van Hedel was de slotphase van een reeks aanvallen van diverse aard door de Overheid op de Hedelse munt ondernomen³⁵. Enkele van die aanvallen waren tevens tegen de munt van Bommel gericht. Ze verklaren de toenemende voorzichtigheid van de Bommelse Magistraat, welke we in de jaren 1582—1584 hebben kunnen constateren.

Het waren dan ook vooral Holland en Gelderland, waarvan de agitatie tegen de verboden munten van Bommel en Hedel was uitgegaan. We leerden de Gelderse protesten kennen reeds bij de aanvang van de Bommelse munt in 1579. Daarna trachtte in mei 1580 Holland de prins van Oranje, onder wiens persoonlijke leiding de stad in die jaren stond, te bewegen de Bommelse munt te niet te doen. Het toegeven aan deze aandrang lag echter geheel niet in 's-Prinsen gedragslijn tegenover deze stad met het gevolg, dat het gewest échec leed. In augustus van dat jaar was het Gelderland, dat bij de Prins een gesloten deur vond, ondanks de steun die het protesterende Gelderse hof vond bij de gedeputeerden der Nadere Unie. Het gold hier al dan niet accepteren van Bommelse (en Hedelse) daalders als oorlogsquote van Bommel en Bommelerwaard. Ze werden — tengevolge van 's-Prinsen afwijzende houding — uiteindelijk onder protest aanvaard³⁶.

Twee maanden later sloegen Gelderland, Holland en Utrecht de handen ineen. Commissarissen uit de Staten dier drie gewesten en uit de Hoven van Gelderland en Holland — een echte bezending dus der Nadere Unie — trokken naar Bommel om er met de muntbedrijven

schoon schip te maken. Zij moesten alle edele metalen en alle stempels en andere gereedschappen alsook de gehele boekhouding in beslag nemen en inventariseren en de muntmeester — en zo mogelijk ook de leveraars van muntmateriaal — arresteren.

Daar echter het gerucht van het naderende gevaar reeds tevoren ter plaatse was doorgedrongen, hadden de muntmeesters het geraden gevonden onder te duiken en het muntwerk te onderbreken. Dit weten we althans zeker met betrekking tot de Hedelse munt; er is echter geen reden te veronderstellen, dat zulks met betrekking tot de Bommelse munt niet het geval is geweest. Deze poging tot vernietiging der beide munten is dan ook op niets uitgelopen, hetgeen wel mede bevorderd zal zijn geweest door de omstandigheid, dat — althans voor de Hollandse commissarissen — het optreden tegen de munten van Bommel en Hedel secundair was tegenover hun voornaamste opdracht, welke de regeling van militaire aangelegenheden betrof.

Niet lang nadien — in januari 1581 — wordt door de Staten van Holland een zekere Balochy Chem — blijkbaar een vreemdeling — op de munten van Bommel en Hedel losgelaten. Deze man had bij wijze van persoonlijke concessie van genoemde Staten commissie ontvangen de edel-metaaltransporten van en naar verboden muntplaatsen op te sporen en aan te houden. Van de aangehouden voorraden evenals van de boeten, opgelegd voor door hem aangebrachte muntovertreddingen, zou hem de helft gegeven worden. Daartegenover was, hoewel hij de hulp van plaatselijke gerechtsdienaren mocht invoeren, de hele aangelegenheid voor zijn eigen rekening en risico. Toen Balochy Chem met de zijnen te Bommel verscheen, heeft waardijn d'Odeur aanstonds begrepen, dat men niet met een officiële functionaris te doen had, maar met lieden die met leugens en grote woorden trachtten indruk te maken, zoals hij aan graaf Frederik van den Bergh schreef. Aangezien Balochy Chem uiteraard zonder de medewerking van de Bommelse Magistraat niets beginnen kon, is het niet verwonderlijk dat zijn optreden te Bommel geen enkel resultaat heeft gehad ³⁷.

In juni van datzelfde jaar (1581) verlenen de Staten van Gelderland volmacht aan het Gelderse Hof op te treden tegen de hagemunten in het gewest o.a. tegen Bommel en Hedel. Het Hof maakte oktober van datzelfde jaar daarvan gebruik door een streng plakkaat uit te vaardigen tegen de munten van Bommel, Batenburg en Hedel. Het Hof klaagt over de veel te lage waarde der aldaar nagevolgde muntstukken en verbiedt aan Gelre's ingezetenen en onderdanen op die muntplaatsen in dienst te zijn. Wie er in dienst is moet binnen 14 dagen deze dienst verlaten.

Het plakkaat richt zich ook tegen hen, die aan die muntbedrijven leveren. Het verleent aan alle beambten en zelfs aan alle militairen verlof tegen metaaltransporten naar of van deze instituten op te treden. Tenslotte vaardigt het — naast de reeds bestaande straffen — zware boeten uit tegen het personeel (o.a. tegen een muntmeester een boete van 4000 gouden realen).

De muntmeester van Hedel werd ingedaagd en, toen hij deze indaging negeerde, begon het Hof tegen hem in februari 1582 een crimineel proces wegens valsemunterij. Tezelfder tijd deed het dit tegen de muntmeester van Bommel en ook tegen die van Batenburg en ook tegen de gezellen van de drie genoemde hagemunten. Noch van het proces tegen de muntmeester van Batenburg noch van de processen tegen de genoemde gezellen weten we iets naders. Wat de muntmeesters van Hedel en Bommel betreft, tegen eerstgenoemde werd door de momboir in juli 1582 een gerechtelijke eis gesteld, opdat het Hof hem zou veroordelen overeenkomstig genoemd plakkaat. Allerwaarschijnlijkst volgde op deze eis geen veroordeling wegens de omstandigheid, dat het Hof nog na die tijd ontdekte, dat Mr. Anthonis van Eembrugge — daarmee zijn heer graaf Frederik ontrouw zijnde — in het geheim te Bommel muntsloeg voor de naar Harderwijk verplaatste munt van diens broer en tegenstander graaf Willem van den Bergh, toenmaals stadhouder van Gelderland! Clemens van Eembrugge, de muntmeester van Bommel, werd wél veroordeeld; we weten echter niet waartoe. Wel weten we, dat het vonnis onuitgevoerd bleef, doordat het Hof hem niet in handen kreeg. In december d.a.v. (1582) liet het de Gelderse leengriffier, Everhard van Reydt, daarover klagen bij Anjou ³⁸.

Kon dus Mr. Anthonis aan de greep van het Hof ontkomen door de protectie van graaf Willem van den Bergh, Mr. Clemens was aangewezen op die van de Bommelse Magistraat. Deze protectie was hem dan ook in verband met het muntbedrijf bij de aanvang zijner Bommelse carrière door de Magistraat toegezegd. De genoemde processen hebben de Magistraat de consequenties van zijn optreden als muntheer scherper voor ogen gesteld. We zagen reeds haar grote voorzichtigheid in 1584, als Clemens aandringt op hervatting van het muntwerk. Ook de staking ervan op 7 april 1582 moeten we als een daad van voorzichtigheid aanmerken: genoemde processen waren toen nauw twee maanden gaande! Mogelijkerwijs heeft Clemens' langdurige uitstедigheid het de Magistraat gemakkelijker gemaakt in deze te beslissen.

Het stilleggen van de munt betekende natuurlijk niet, dat de Bommelse muntstukken ophielden te circuleren. Daardoor verliepen uiteraard enige

jaren alvorens de Overheid haar bestrijding staakte. Enkele weken na de voorlopige sluiting der Bommelse munt werd er bij Anjou en de Staten-Generaal op aangedrongen de munten van „Bommel, Heel, Batenborch, Den Berghe en de andere diergelycke" te willen „casseren", „dewille de vorige middelen, jegens denzelven gebruyckt, illusoir bevonden worden", terwijl op 2 oktober van datzelfde jaar — dus minstens een half jaar na dato — de Staten-Generaal bij Oranje lieten klagen, dat Bommel enige geconterfeite daalders had geslagen tot nadeel van de generaliteit ³⁹. En nog in het grote muntplakkaat van Leicester van 4 augustus 1586 werden de muntstukken van Bommel vernoemd onder de stukken van een lange rij van krachtig bestreden hagemunten ⁴⁰.

Als Mr. Clemens zich in 1584 gedwongen ziet in Bommel zijn aspiraties op te geven, treedt hij in onderhandeling met graaf Willem van den Bergh, de broer van graaf Frederik. Het einde daarvan is, dat graaf Willem hem met ingang van Pasen van het volgend jaar (1585) tot muntmeester benoemt van de Berghse munt met als voorlopige vestigingsplaats het slot Ulft. Uiteindelijk gaat deze nieuwe vestiging toch niet door en Mr. Clemens keert naar Bommel terug ⁴¹. Hij blijkt daar althans in 1587 weer te wonen. In dat jaar n.l. werden hij en andere burgers der stad op last van de Raad van State gearresteerd, toen de inmiddels in West-Friesland gearresteerde Mr. Anthonis bezwarende getuigenissen tegen hem had afgelegd. Clemens is toen zeker niet uit Bommel weggevoerd. De Magistraat zal hem wel geprotegeerd hebben ⁴².

Of hij opnieuw in moeilijkheden gekomen is, toen in 1590 ten tweeden male enige Bommelaren werden gearresteerd, nu naar aanleiding van de bekentenissen van de gevangene valsemunter Peter van Valkenburch ⁴³, blijkt niet. Clemens leeft in alle geval nog rustig als burger van Bommel in 1597. Uit dat jaar n.l. bezit het Bommels archief een acte ⁴⁴, waaruit blijkt, dat Clemens van Eembrugge voor de schepenen van Deil verklaart van de Bommelse Magistraat „well ende wetlyck ontfangen te hebben" een stuk land, groot 3 morgen „op Deyll indeweert gelègen". We mogen dit geschenk van de Magistraat — we weten niet wanneer het werd gegeven — zeer zeker zien als een schadeloosstelling voor de door de beëindiging van de Bommelse muntslag gedupeerde muntmeester.

Was het bij de voorlopige of bij de definitieve beëindiging dat Mr. Clemens een schadeloosstelling ontving? We zagen reeds, dat de Magistraat de sluiting van 1582 als voorlopig had aangemerkt. Toch verbaast het ons, dat de stad de muntslag hervatte, nadat deze bijna zeven jaar had stilgestaan. Terwijl we in de resolutiën van de Staten-Generaal en in die van de Raad van State reeds jaren lang niets meer

vernemen van maatregelen tegen en klachten over de munt van Bommel noch ook in de correspondentie van het Hof van Gelderland, vernemen we plotseling in het begin van 1589 (11 en 12 jan.), dat de Staten-Generaal en het College van Muntgeneraals tegen de munt van Bommel weer maatregelen beramen ⁴⁵.

De munt van Batenburg had in 1582 veiligheid gezocht binnen Tiel ⁴⁶, wel zonder succes, want we horen er nadien niet meer van; in ieder geval schijnt nu dat ze na dat jaar heeft stilgestaan. Zij had thans, mogen we Bommels Magistraat geloven (vgl. beneden), deze Magistraat om domicilie verzocht. Waarschijnlijk om alle schade voor de eigen burgers te vermijden, had de Bommelse Magistraat haar zulks toegestaan onder voorwaarde uitsluitend te munten voor de „export” naar Duitsland (vgl. beneden). Allerwaarschijnlijkst is er toen een situatie ontstaan als enige jaren tevoren te Gorkum, waar de stadsmagistraat, die domicilie verleende aan een drietal hagemunten, van de muntslag niet alleen voordeel getrokken heeft, maar op diverse wijzen aan de gepleegde muntdelicten debet is geweest ⁴⁷. De brutaliteit en de arrogantie, die de Magistraat van Gorkum daarbij tegenover gewest en generaliteit aan den dag heeft gelegd, kenmerken nu ook de houding van de Magistraat van Bommel. Al staat deze houding in sterke tegenstelling tot het voorzichtig en diplomatiek optreden in 1582 en volgende jaren, we krijgen toch de indruk, dat ze beide van toenemende zwakheid getuigen. Deze tweede en laatste Bommelse muntperiode heeft dan ook hooguit twee jaar geduurd.

De Voogt toont ons een „monnaie énigmatique, dont on trouve le coin à Bommel” ⁴⁸. Dit muntstempel (daalder) — van 1589! — maakt melding van keizerlijke gunstverlening ten opzichte van de graven van Teisterbant en beeldt niet af een stadspoort, een zwaard of een wapen, zoals andere Bommelse munten dat doen, maar het borstbeeld — en profiel — van een muntheer. Ongetwijfeld gold dit stempel niet de munt van Bommel, maar die van Kuilenburg, welks graven pretendeerden via de heren van Bosinchem van de graven van Teisterbant af te stammen ^{48a} en die dit type hebben gecopieerd naar de in 1583 voor het eerst geslagen rijksdaalders van Friesland.

Op 27 februari 1589 is de hervatte Bommelse muntslag voor het eerst voorwerp van bespreking in de Raad van State. De Raad treedt dan zeer voorzichtig op en schrijft aan die van Bommel gehoord te hebben, dat sommigen binnen die stad munt durven slaan, en verzoekt dan de Magistraat dit te beletten. Doch de volgende dag kwamen er — waarschijnlijk onafhankelijk van genoemd schrijven — enige Bommelse magistraatsleden in de Raad van State. Zij kregen natuurlijk verwijten over de hervatte

muntslag te horen, doch verdedigden zich met mede te delen dat het hier de Batenburgse munt gold en dat de muntstukken niet dan „opwaarts in Duytslandt” werden uitgegeven. Zij gaven het advies, rechtstreeks aan de Magistraat zelf te schrijven, wat de Raad van State toen opnieuw deed.

De belofte der Bommelse gedeputeerden, dat zij aan het bevel van de Raad van State de hand zouden houden, bleek spoedig onoprecht. De Magistraat antwoordde na enige tijd, dat ze van muiterij („muterie”) te Bommel niets gehoord hadden!

In maart verschenen wederom Bommelse gedeputeerden in de Raad van State. Hun werden ditmaal pasgeslagen Bommelse muntstukken getoond. Zij erkenden, dat die inderdaad van Bommel afkomstig waren. Zij zagen echter kans, in de loop van de dag zich aan verdere onderzaging te onttrekken en de terugreis naar Bommel — ontijdig — aan te vangen. De Raad van State schreef toen aan de Bommelse Magistraat een woedende brief, waarin deze handelwijze gewraakt werd en waarin hem werd duidelijk gemaakt — ten overvloede! —, dat het in hun vorig schrijven niet ging om een muiterij, maar om een nieuw opgerichte valse munt ⁴⁹!

Van het bestaan van de munt te Bommel blijkt ons dan tot het uiterste einde van 1590. Toch horen we er vòòr die tijd nagenoeg niets meer van. Alleen het Hof van Gelderland protesteerde bij de Raad van State tegen de Bommelse muntslag in maart van dat jaar ⁵⁰, doch niet anders dan in een protest tegen de valsemunterij in het algemeen. De Bommelse munt is toen òf weinig actief geweest òf heeft zich strikt aan de „export” gehouden. Als de Raad van State dan ook op 31 dec. 1590 zijn lid, Mr. Jacob Pauli, over de munt te Bommel schrijft, verkeert dit college in het onzekere over de werkelijke situatie. De Raad heeft vernomen, dat er te Bommel „alsnoch” wordt gemunt, doch dat er alleen „kleyn gelt” (payement dus) geslagen wordt. De Raad betwijfelt zulks echter en draagt geadresseerde daarom op, te Bommel inlichtingen in te winnen en de Magistraat aan te sporen met munten op te houden, ingeval de muntslag ter plaatse nog blijkt bedreven te worden ⁵¹.

De Bommelse muntslag zal toen wel doodgebloed zijn. We horen er niet meer van. De inbeslagneming van de — zich in Mr. Anthonis' huis te Bommel bevindende — Hedelse muntmaterialen in die zelfde maand december door de deurwaarder van de Raad van State zal overigens de Magistraat wel hebben duidelijk gemaakt, dat de Generaliteit geen hagemunterij meer duldde, en de spoedig gevolgde terechtstelling van de Hedelse muntmeester (in Den Haag in februari 1591) ⁵² zal niet

nagelaten hebben juist te Bommel grote indruk te maken. Mr. Clemens, wiens vonnis reeds jaren op uitvoering wachtte, zal toen wel voorzichtigheid boven gewin gesteld hebben.

De hervatting van de muntslag te Bommel moet dan ook, juist in het einde van de jaren tachtig, zèker wat de muntmeester betreft, een waagstukje genoemd worden. Een half jaar tevoren hadden de Staten-Generaal bij resolutie van 4 juli 1588 alle erkenning van welk particulier muntprivilege in de Nederlanden ook opgezegd en de muntmeesters der particuliere muntbedrijven, die toch hun werk bleven voortzetten, aan de plakkatens tegen de valse munters onderworpen verklaard⁵³. Reeds in januari van 1589 waren in de Staten-Generaal de besprekingen begonnen, die zouden leiden tot het grote muntplakkaat van 19 December van dat jaar, welk plakkaat in 1590 zou worden gepubliceerd⁵⁴. Hoe gevaarlijk de situatie geworden was blijkt uit het feit, dat zelfs de Magistraat van Gorkum, die jaren lang op arrogante wijze aan de maatregelen, die de Generaliteit en het Hollandse gewest tegen de binnen die stad gevestigde hagemunten genomen hadden, weerstand had geboden, deze weerstand in 1591 ging prijsgeven⁵⁵, en dat de graaf van Kuilemburg — ondanks de door hem gepretendeerde autonomie — niet alleen in datzelfde jaar de muntslag binnen zijn stad doet afbreken⁵⁶, maar ook enige jaren later zich zelfs onmachtig ziet de arrestatie van zijn muntmeester te verhinderen⁵⁷. Mr. Clemens van Eembrugge mocht dan ook van geluk spreken, dat hij aan het lot van zijn broer is ontkomen.

¹ W. J. de Voogt, „Notice sur la monnaie de Zaltbommel”, *Revue de la Num. belge*, 3me S. 6 (1862), p. 470-479.

² Ten dele gaat de beschrijving terug op aan de schrijver bekende muntstukken, ten dele op de stempels, die te Bommel werden bewaard, thans in het Maarten van Rossum Museum aldaar. Ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van dit museum heeft 's Rijks Munt met een stel van deze oude stempels een veertigtal Bommelse daalders in koper geslagen (*De Gouzenpenning* 5 (1955), p. 7).

³ Wat er van het archief restte werd in 1935 geordend en geïnventariseerd: A. J. van de Ven, *Het oud-archief van Zaltbommel*, 's-Gravenhage 1935. Over de vernietiging aldaar, p. 9.

⁴ D. Groebe, *Beantwoording der prijsvraag over de munten (enz.)*, Brussel 1835, p. 158.

⁵ P. O. van der Chijs, *De munten der voormalige Graven en Hertogen van Gelderland*, Haarlem 1852, p. 35.

⁶ Van der Chijs, *a.w.*, p. 35, 44-46, 94, 101 en 286.

⁷ P. O. van der Chijs, *De Munten der voormalige Heeren en Steden van Gelderland*, Haarlem 1853, p. 120-122.

⁸ De Voogts veronderstelling dat deze muntslag in 1572 of kort daarna een aanvang nam is niet onredelijk — in verband met de staatkundige afscheiding in dat jaar —, maar wordt door de archivalia weerlegd.

⁹ D. Brouwer, *De Reductie van Bommel (1572-1602)*. (Werken Ver. Gelre 13), Arnhem 1918.

¹⁰ G. van Loon, *Beschryving der Nederlandsche Historipenningen 's Graavenhaage 1726*, p. 529 en vele auteurs nadien. Mailliet gaf blijk van enige twijfel: *Revue de la num. belge*, 4me S. 4 (1866), p. 398, noot 1.

- ¹¹ Groebe, *a.w.*, p. 158, noot 2.
- ¹² De Voogt, pl. 18, no. 2 en *De Navorscher* 30 (1880), p. 346.
- ¹³ Oud-arch. Zaltbommel, inv. no. 568.
- ¹⁴ *Stukken voor de Vaderlandse Historie, uit de verz. van Mr. G. van Hasselt*, IV, no. 67, Arnhem en Amsterdam 1783.
- ¹⁵ Over de Hedelse munt in deze jaren uitvoerig: F. B. M. Tangelder, *Muntheer en muntmeester. Een studie over het Berghse muntprivilege in de tweede helft der zestiende eeuw* (Werken Ver. Gelre 27), Arnhem 1955. Het hier over Hedel medegedeelde is daar uitvoeriger of in breder samenhang terug te vinden.
- ¹⁶ Tangelder, p. 93.
- ¹⁷ Oud-arch. Zaltbommel, inv. 571.
- ¹⁸ Van Hasselt I, no. 89.
- ¹⁹ Zo vergezelt hij in 1580 Bommels burgemeester naar de Kwartiersdag te Nijmegen: Oud-arch. Zaltbommel, inv. 568.
- ²⁰ Tangelder, p. 61.
- ^{20a} Tangelder, p. 51, p. 73 en p. 73, noot 1.
- ²¹ De muntrekeningen van Bommel 1579-1582 zijn bijeengebracht onder inv. 568 van het Oud-archief.
- ²² Een mark is 246,084 g. Onder „mark werks” wordt verstaan een mark van het op de voor de munten gewenste gehalte gebracht metaal, in tegenstelling tot een „mark fijns”.
- ²³ De muntmeester berekende bij vergissing de sleschat als was de norm niet 6, maar 4 stuiver. De controlerende instantie ontdekte de fout en schreef in de marge: *erraf.*
- ²⁴ De Voogt, no. 1, pl. 18, 1.
- ²⁵ Het stuk is eigendom van de heer H. M. Ripken te Voorburg. De omschriften luiden: Vz.: MONETA SALTSBOMEL
Kz.: SIT NOM DOM BENE
- ²⁶ Van Hasselt IV, no. 70.
- ²⁷ Resolutien der Staten van Holland 8 mei 1580.
- ²⁸ Herleiding van de in *De Figuren van de verboden Goude ende Silveren Hagemunten*, Antwerpen 1580 genoemde prijzen voor het biljoen tot het gehalte dat aan deze prijzen ten grondslag gelegen heeft, toont voor de Bommelse daalder (f° D iii v°) eveneens een gehalte van 7 p. 20 gr.
- ²⁹ *Groot Placaet-Boeck van Holland en Zeeland II*, 's-Gravenhage 1664, k. 2155.
- ³⁰ Oud-arch. Zaltbommel, inv. 569.
- ³¹ Oud-arch. Zaltbommel, inv. 570.
- ³² Oud-arch. Zaltbommel, inv. 571.
- ³³ De Voogt, no. 12. Deze stempels zijn in 1955 opnieuw gebezigd (zie noot 2).
- ³⁴ Tangelder, p. 158.
- ³⁵ Tangelder, p. 57-67.
- ³⁶ Tangelder, p. 205.
- ³⁷ Tangelder, p. 60.
- ³⁸ Van Hasselt IV, no. 78 en Tangelder, p. 40-43 en 62-65.
- ³⁹ *Resolutiën der Staten-Generaal III*, (R.G.P. 41), p. 496 en 500.
- ⁴⁰ *Groot Placaet-Boeck van Holland en Zeeland I*, 's-Gravenhage 1651, k. 2630.
- ⁴¹ Tangelder, p. 80-82 en 158-163.
- ⁴² Tangelder, p. 118.
- ⁴³ Resolutien van de Raad van State (geraadpleegd werd een exemplaar in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch) 15 juni 1590. Tot de gearresteerden behoorde Mr. Floris, stempelsnijder van graaf Frederik van den Bergh te Stevensweert, toen goudsmid te Zaltbommel.
- ⁴⁴ Oud-arch. Zaltbommel, inv. 1031.
- ⁴⁵ *Resolutiën der Staten-Generaal VI* (R.G.P. 51), p. 650-652.
- ⁴⁶ Van Hasselt IV, no. 176.
- ⁴⁷ L. M. Rollin Couquerque, *La Monnaie du Roi Antoine de Portugal à Gorinchem (1583-1591)*, Amsterdam 1903.
- ⁴⁸ De Voogt, no. 15; pl. 18, no. 4. Mogelijk is de daalder, waartoe dit stempel is vervaardigd, nooit geslagen, er is althans geen exemplaar van bewaard gebleven.

Ook is geen keerzijde-stempel bewaard..

^{48a} Vgl. W. F. Andriessen, *Historia dominorum de Teysterband etc.*, Purmerend 1933 (Diss. Amsterdam), p. 111 e.v.

⁴⁹ Resolutiën Raad van State 27 en 28 febr. en 13 maart 1589.

⁵⁰ Rijksarchief in Gelderland, Alg. Correspondentie Hof, inv. 6198.

⁵¹ Resolutiën Raad van State 31 dec. 1590. Tot dit „kleyn gelt” hebben ongetwijfeld de Bommelse koperen duiten behoord, waarvan Verkade, pl. 37, 4, er ons een afbeeldt. Juist in die jaren werden koperen duiten allerwegen geslagen.

⁵² Tangelder, p. 123-124.

⁵³ *Resolutiën der Staten-Generaal VI* (R.G.P. 51), p. 283, 441 en 649-661.

⁵⁴ *Resolutiën der Staten-Generaal VII* (R.G.P. 55), p. 285.

⁵⁵ Rollin Couquerque, a.w., p. 160.

⁵⁶ H. O. Feith, *Het Muntrecht der Ommelanden*, Groningen 1857, p. 39.

⁵⁷ Rijksarchief in Gelderland, Alg. Correspondentie Hof, inv. 7364 (ongedateerd, van oktober 1594).

SUMMARY

The municipal Mint of Bommel (1579—1590) — In the Netherlands, municipal and seigniorial coinage prospered especially after the Pacification of Gand in 1576. Most of the mints based their claims on ancient privileges; but some were newly established. Among these was, from 1579 onwards, the mint of the city of Bommel where, however, a ducal mint had existed in the 14th and 15th century, maybe preceded by an imperial one.

The Bommel coinage had a political as well as an economical aspect. It was an open declaration of independance from the province of Guelders; at the same time it imitated the provincial coinage. In 1580, Bommel decided to cooperate with another rival of the provincial mint, that of Hedel, established of olden.

The accounts of the Bommel mint give valuable information about its activities. These were suspended in 1582, to be resumed for a short period in 1589/90. Meanwhile, the provincial authorities had put a violent end to the Hedel mint, in 1585.

1

2

3

4

Munten van de stad Bommel: 1. Rozenobel z.j.; 2. Daalder z.j.; 3. Stuiver z.j.; 4. Daalder 1582. (1, 3, 4 naar stempels te Zaltbommel; 2. Kon. Penningkabinet)